

راهکارهای طراحی محیطی فضاهای خلاق پرور (در راستای بهبود رشد کودک)

رویا رنگیان طهرانی*

دانشجو کارشناسی ارشد، گروه معماری، واحد مشهد، دانشگاه آزاد اسلامی، مشهد، ایران

Ghasedak_rt@yahoo.com

محمد هادی مهدیزاده

استادیار، گروه معماری، واحد مشهد، دانشگاه آزاد اسلامی، مشهد، ایران

Mha.mahdizadeh@gmail.com

چکیده

امروزه صاحب‌نظران خلاقیت را دانشی بنیادی برای هرگونه تغییر و نوآوری می‌دانند از سویی یادگیری، بخش مرکزی زندگی هر فرد است و دارای اهمیت و حساسیت بسیار زیادی می‌باشد. یکی از رسالت‌های مهم تعلیم و تربیت، شکوفایی استعدادها، پرورش خلاقیت، ارتقاء فرهنگ خلاق و به طور کلی رشد و توسعه منابع انسانی است. در سالهای اخیر با توجه به رشد روزافزون و وسعت تغییرات روشهای آموزشی، سازگار نمودن بستر یادگیری با تمامی جوانب نیازهای یادگیرنده، درکانون توجه متخصصین آموزش قرار گرفته است. چرا که محیط فیزیکی به سبب ساختار خود می‌تواند تعاملات و در پی آن فرآیند یادگیری و خلاقیت دانش‌آموزان را تقویت و یا تضعیف نماید. در این راستا از روش توصیفی تحلیلی استفاده شده است. مطالعه و بررسی کتب، مقالات، گزارش‌ها و پایان‌نامه‌ها در خصوص روانشناسی رشد و پرورش خلاقیت کودک و روانشناسی محیطی، ارتباط تنگاتنگ این عوامل محیطی موثر بر پرورش خلاقیت کودکان را نشان می‌دهد، به گونه‌ای که رشد و پرورش کودک مستلزم تامین کیفیت مناسب برای عوامل محیطی است. یافته‌های تحقیق نشان می‌دهد که چه معیارهایی امکان برانگیزش و تقویت حس خلاقیت کودکان را فراهم می‌کند و راهکارهایی برای طراحی فضاهای داخلی و خارجی مرتبط با وی ارائه می‌دهد.

واژگان کلیدی: کودک، خلاقیت، رشد، روانشناسی محیط

* این مقاله برگرفته از پایان‌نامه مقطع کارشناسی ارشد اینجانب "رویا رنگیان طهرانی" با عنوان "طراحی خانه رشد کودک در راستای ارتقا خلاقیت" زیر نظر استاد محترم جناب آقای دکتر مهدیزاده می‌باشد.

مقدمه

کودکان بیش از ۳۰ درصد کل جمعیت جهان را تشکیل می‌دهند. در کشورهای در حال توسعه این مقدار به ۵۰ درصد هم می‌رسد. شاید جامعه کودکان را بتوان بزرگ‌ترین گروه انسانی نامید. کودکان، نسل بعدی را تشکیل می‌دهند و مسئولیت ارتباط نسل حاضر با نسل‌های آینده را به عهده دارند، در حالی که در تصمیم‌گیری‌هایی که نتایجش به آن‌ها مربوط می‌شود، کوچک‌ترین مشارکتی ندارند.

کودکان بزرگترین سرمایه آینده کشورمان هستند. اندیشه‌های آینده یک مملکت می‌تواند سبب اعتلا و پیشرفت جامعه شود و فرهنگ جامعه را غنا بخشد. برای داشتن فردایی بهتر امروز بایستی به نیازهای این قشر توجه کرد و آن‌ها را در محیط بهتر پرورش داد. تحقق اهداف آموزشی و ارتقا کیفیت یادگیری و رشد خلاقیت، نیازمند فراهم آوردن عوامل متعددی از جمله ایجاد فضای آموزشی مناسب می‌باشد (سیف، ۱۳۷۹: ۳۶).

محیط کودک باید در حد امکان برانگیزاننده و مناسب باشد تا کودک بتواند استعدادهای بالقوه خود را به فعلیت در آورد. هر چه محیط زندگی و اجتماعی کودک غنا و آرامش بیشتری داشته باشد، استعدادهایش بهتر رشد می‌کند. اگر کودکان مجبور باشند در فضایی آموزش ببینند که حس جستجوگرشان را نابود کند و مانع رشد و خلاقیت آنها گردد، تلاش برای ارتقا کیفیت یادگیری و رشد خلاقیت، بی ارزش خواهد بود (ایزدپناه جهرمی، ۱۳۸۳: ۱۹).

تاکید بر ایجاد فضاهایی راحت، ایمن، قابل دسترس، پاسخگو، جذاب و خلاق زمینه ساز رشد جسمی و ذهنی کودک است. بدیهی است که تعامل پویای کودک و جستجو و کشف قابلیت‌های محیطی مستلزم مشارکت فعال وی در شکل دهی و بهره برداری از محیط خواهد بود. او از طریق مشارکت محیطی حس اجتماع محلی، آگاهی محیطی، حس تعلق و موثر بودن را درک خواهد کرد و خود را یک بهره بردار بی تفاوت محیط قلمداد نخواهد کرد. آموزش کودکان به وسیله اجزا و عناصر معماری در سازماندهی کالبدی و عملکردی امکان پذیر بوده و در این راستا عناصر متناسب با شرایط روحی و فیزیکی کودکان باید دارای انعطاف پذیری بوده و از این طریق برای کودکان تنوع و جذابیت فراهم آورده که ابزار مناسبی برای آموزش آنها می‌تواند باشد (شفایی و مدنی، ۱۳۸۹: ۲۲۱).

وجود مکانی که متناسب با نیازهای روحی، روانی و فیزیکی کودک باشد و به گونه ای کودکانه و لذت بخش او را برای زندگی آینده اش آموزش دهد، ضروری به نظر می‌رسد. هدف ما از این تحقیق بررسی نیازهای کودک و قابلیت‌های محیط داخلی و خارجی مرتبط با کودک و پتانسیل‌های موجود در آن برای رسیدن به معماری مطلوب کودکان می‌باشد.

در پژوهش حاضر همبستگی مثبتی بین کیفیت محیطی فضاهای مرتبط با کودک و رشد خلاقیت کودکان وجود دارد. حال این سوال اساسی مطرح می‌شود که کدام مولفه‌های کیفی در طراحی فضای داخلی و فضای باز، در ایجاد تعامل کودک با محیط پیرامونش موثر هستند؟ چه ویژگی‌هایی از محیط بر یادگیری کودک موثر است و امر آموزش را تسهیل می‌کند؟ راهکارهای معماری موثر بر خلاقیت و یادگیری کودک که موجب افزایش قدرت یادگیری و شکوفایی آنان می‌گردد، چیست؟ محیط‌های آموزشی کشورمان به ندرت فرصت‌هایی را برای کشف و تجربیات عملی برای کودکان فراهم می‌آورد و آموزش و پرورش عمدتاً در محیط داخلی و عدم توجه به قابلیت‌های عملکردی فضای سبز نتایج نامطلوبی را به دنبال داشته‌اند. محیط‌های بازی طبیعی ضمن تاثیر بر فرایند رشد کودکان به بهبود عملکرد آموزش آنان نیز کمک می‌کند.

پیشینه تحقیق:

اولین تحقیقات در زمینه خلاقیت در سال‌های ۱۹۵۰ انجام شده است. یلفورد در این دهه اولین کنفرانس را با عنوان خلاقیت در آمریکا برگزار کرد. در این تحقیقات بیشتر به خلاقیت کودک و عوامل موثر بر رشد و موانع آن پرداخته شده است اما از عوامل محیطی موثر بر شکوفایی خلاقیت کمتر ذکری به میان آمده

است. تحقیقاتی نیز در زمینه تاثیر محیط ها بر روی شخصیت و رفتار کودک و ارتباط بین محیط و کودک انجام شده است، بدون آنکه به بررسی خلاقیت فرد در آن اشاره ای شود. در نتیجه اینکه چه محیط هایی با چه ویژگی هایی بر خلاقیت کودک اثر مثبت می گذارند و چگونه به شکوفایی خلاقیت او منجر می شوند مورد توجه قرار نگرفته است. آمابیل با بررسی ۷۰۰۰ مقاله در زمینه خلاقیت، دریافت که تنها ۱۳۸ مورد از آنها به متغیرهای زمینه ای خلاقیت پرداخته اند. این بررسی تاثیر عمده ای بر حرکت متخصصین خلاقیت به سوی بررسی نقش متغیرهای محیطی داشته است. بر این باور است محیط نقش برجسته تری نسبت به عوامل شخصیتی در خلاقیت دارد و تغییر در عوامل محیطی را نسبت به ویژگی ها و استعدادهای فطری، بسیار راحت تر می داند (توماس و آنجله، ۱۳۸۷: ۸۸).

مهدی نژاد و همکاران، (۱۳۹۱) در مقاله "تاثیر محیط های بازی طبیعی در رشد کیفی آموزش کودکان" به بررسی تاثیر محیط های بازی طبیعی بر فرایند رشد کودکان می پردازد. این پژوهش نشان می دهد که بازی و محیط مناسب طراحی شده برای آن، در سلامتی روحی و جسمی کودکان بسیار موثر است.

نقره کار و همکاران (۱۳۸۸) در پژوه "طراحی فضای مهدکودک بر اساس رابطه ی بین صفات خلاقیت و ایده های معمارانه"، تدبیر ایده های طراحی مبتنی بر تنوع در مهدکودک ها و فضاهای آموزشی کودکان ۳ تا ۶ ساله ایرانی با رویکرد ارتقا خلاقیت آنان است تا با به کارگیری ایده های حاصل در طراحی فضاهای مخصوص کودکان، انگیزش کودک برای بازی ارتقا یابد، قدرت تخیل و کنجکاوی او افزایش یابد. در نتیجه خلاقیت وی پرورش پیدا کند.

آنچه در این تحقیق حائز اهمیت است توجه به ویژگی های کودک و محیط به صورت همزمان می باشد. طوریکه روابط متقابل این دو از دیدگاه معماری مورد بررسی قرار می گیرد و در نتیجه راهکارهایی برای پاسخ به نیازها، رشد کودک و افزایش خلاقیت او ارائه می گردد.

روش تحقیق

روش تحقیق در این پژوهش، توصیفی تحلیلی مبتنی بر مطالعات کتابخانه ای اسنادی و تطبیقی میباشد.

مبانی نظری

تعریف کودک

نظریات جدید روانشناسی، کودک را نه یک موجودیت ذهنی خالی، بلکه توده انباشته از نیازها، انگیزه ها، تجسس ها، ترغیب ها، تخیل ها و نیروهای روانی هوشیار می شناسد (کوچک خوشنویس، ۱۳۹۳: ۳).

تعیین محدوده سنی کودک در کشورهای مختلف متفاوت است. در ماده اول کنوانسیون حقوق کودک، منظور از کودک، افراد انسانی زیر ۱۸ سال است (ابراهیمی، ۱۳۹۰: ۳۲).

دوران کودکی

از منظر علم جامعه شناسی، دوران کودکی یک «پدیده» نیست، بلکه یک «مفهوم» است. در واقع پیش از این که وجود خارجی داشته باشد، تصویری است که در ذهن مردم جوامع مختلف شکل می بندد. دوران کودکی نه یک مفهوم ثابت که مفهومی متغیر است؛ بلکه با توجه به تجربه های مردم هر جامعه و ویژگی های اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی و سیاسی آن جامعه، در ذهن مردم شکل می گیرد و تبلور می یابد (شاه آبادی فراهانی، ۱۳۸۲: ۴۸). در واقع دوران کودکی یکی از مهمترین دوران زندگی هر انسانی است. در این دوران عواطف و احساسات انسانی شکل گرفته و زمینه ساز شکل گیری آینده او خواهد بود (مذهب، ۱۳۹۳: ۱).

کودک در دنیای سنت و مدرن

کودکانی که در شهرهای سنتی ایران می زیستند، آرایش و نظام فضا را به صورتی خاص ادراک می کردند. نقاط عطف و محورهای شاخص شهر و وابستگی آن ها به جهان بینی روان در پس کالبد شهر، ساختار ذهن آن ها را تشکیل می داد (منصوری، ۱۳۸۹: ۳۲). دویست سال پیش بیشتر کودکان روزهای خود را در میان باغچه ها، مزرعه ها یا جنگل های نزدیک خانه خود سپری می کردند. تا اواخر قرن بیستم بسیاری از فضاهای مورد استفاده کودکان به مناطق شهری تبدیل شد (Chawla, 1994). اما حتی پس از آن تا ۱۹۷۰ کودکان به- طبیعت و جهان بزرگ دسترسی داشتند. آنها حجم زیادی از زمان تفریح خود را در خارج از خانه در پیاده روهای خیابان ها، زمین های بازی، پارک ها، مسیرهای سبزی کاری شده، پارکینگ های خالی و سایر فضاهای خالی باقی مانده در طی فرآیند شهرسازی می گذراندند و یا هم در مزارع، جنگل ها، جویبارها، مناطق حومه شهرها به بازی و فعالیت مشغول می شدند (Morre R, 2004). کودکان آزادی بازی کردن، کشف و تعامل با طبیعت را بدون محدودیت یا با اندک محدودیت و مراقبت داشتند.

اما امروزه فرهنگ کودکی که بازی خارج از خانه را در برداشت، در حال از بین رفتن است و زندگی کودکان هر روز به سمت بازی در خانه سوق داده می شود (Hart R, 1999). در همین رابطه بروکس می گوید که دوران مملو از تنبلی های بدون نظارت، گشتن و کشف محیط، جای خود را به کودکی کاملاً تحت نظر بزرگسالان و برنامه ریزی شده برای پیشرفت داده است (Brooks D, 2004).

در سال های اخیر، بخش قابل توجهی از اوقات فراغت کودکان به تماشای تلویزیون سپری می شود که نتیجه آن کاهش تحرک فیزیکی، آگاهی های محیطی و عدم تعادل آنان با محیط پیرامون می شود. کمبود فضاهای بازی و عرصه های نیمه عمومی - نیمه خصوصی محلی نیز این گرایش را تشدید می کند. در حالی که فقر کیفیت و کمیت مسکن آن را برای کودکان و نوجوانان عاری از جذابیت و مطلوبیت کرده است، اما در بیرون از خانه و فضاهای عمومی محله نیز جایی برای رفتن، جستجو و جست و خیز کردن، یافتن، تماشا کردن و بروز هیجان و خلاقیت وجود ندارد (مظفر، ۱۳۸۶: ۶۰).

کودک، حقوق و نیازها

انسان موجودی است نیازمند، و نیازمندی عین ذات و سرشت اوست. دامنهٔ احتیاجات انسان بس وسیع و شامل نیازهای جسمی، روانی، عاطفی، مادی و معنوی است. مقدار نیاز کودک بسی بیش تر از آن است که برخی از والدین حدس می زنند. بسیاری از پدران و مادران گمان می کنند که نیازهای کودکان در حد غذا، لباس، بازی و اسباب بازی است، در حالی که نیازهای بسیاری برای کودک ذکر کرده اند که هر کدام از آن ها نقش حیاتی برای کودک دارد و غفلت والدین از آن نیازها زمینه را برای بسیاری از نابسامانی های زیستی و روانی فراهم خواهد کرد که این امر منجر به عدم شکفایی قوهٔ خلاقیت کودک می شود (قائمی، ۱۳۷۰).

کودکان با توانایی ها، نیازها و بلوغ های متفاوت بر اساس مراحل رشد سنی، نحوه شرایط زندگی و بافت اجتماعی محل سکونت، دارای نیازهای روان شناختی بسیار پیچیده تر از نیازهای بیولوژیکی و فیزیکی هستند. اگرچه محیط های شهری علاوه بر بزرگ سالان، مخاطبان خردسال و تیزبینی دارد که بسیار بیش تر از بزرگ سالان تحت تأثیر متغیرهای محیطی هستند، اما شهر مدرن، نه تنها نمی داند چگونه کودک را بپذیرد، بلکه ترجیح می دهد او را تا زمانی که به سن رویارویی با محیط شهری برسد در اماکن محافظت شده مانند زمین های بازی نگه دارد (منصوری، و قره بیگلو، ۱۳۹۰: ۶۴).

از مهم ترین و اساسی ترین درس های اولیه زندگی که کودک باید آن را بیاموزد، این است که یاد بگیرد چگونه «بیاموزد» و چگونه «کشف» کند. سردادن فریاد شادمانه: «من خودم می توانم این کار را انجام دهم»، بیانگر توانایی بالقوه کودک در زمینهٔ خلاقیت است. بنابراین در فرایند تربیت، رفع نیازهای ضروری این فرصت را در اختیار کودک قرار می دهد تا فعالیت های کاوشگرانه را شروع کند و در آینده فردی خلاق و پویا بار بیاید، اما بر عکس کودکی که نیازهای ضروری وی

تأمین نشود، منفعل و مقلد بار خواهد آمد و از قوه خلاقیت و پویایی محروم می ماند (پرینگل، میاکلمز، ۱۳۸۶). همینطور کودکان تمایل دارند تا در زمینه فضاها، احساس اینهمانی و هماهنگی هویتی خاص با فضاها و محوطه های بازی داشته باشند تا بصورت آزاد (حداقل از دیدگاه خودشان) به دخل و تصرف در محیط و پرورش حس آفرینشگری درونی خود اقدام کنند. فضاهای کودکان، می بایست مناسب و مطلوب برای رشد جسمی، ذهنی و عاطفی و اجتماعی کودکان باشد که در روند تقویت خلاقیت او نیز تأثیر دارد (شاطریان، ۱۳۸۷، ص ۴۸).

توجه به کودکان و سلامت آنها، سلامت آینده اجتماع را تأمین می کند. دوران کودکی بهترین زمینه را برای تعالی شخصیتی، تربیتی، میل بیشتر به زندگی جمعی و تشریک مساعی انسان مهیا می سازد. توجه به ایجاد محیطی مناسب برای رشد کودک و آشنایی با نیازها و سرشت فطری او، که در دوران کودکی به آن نیازمند است، زمینه درست رشد شخصیتی، آموزشی و تربیتی او را به عنوان نسل سالم فردا، فراهم می آورد. این عامل در تأمین سلامت اجتماعی نسل بعد و کاهش چندگانگی های عرصه مسائل اجتماعی و التهابات زندگی شهری، نقش بسیار مؤثری می یابد (مهدی نژاد، و دیگران، ۱۳۹۱: ۲۹۷). تأمین حقوق کودکان، آنان را از تحریم حق خود و سرخوردگی های اجتماعی رها کرده و زمینه ساز ایجاد جامعه سالم آینده خواهد بود (Shieh, 2006) و نادیده گرفتن نیازهای کودکان در ساختن فضای شهری، منجر به حذف کودکان از مفهوم عموم مردم در لذت بردن از فضاهای باز برای انجام فعالیت هایشان شده است (Li L.H, 2005: 305-317).

کودک و مشکلات

یافته های روانشناسان کودک و محیط حاکی از آن است که رشد ذهنی و هوشی انسان امری اتفاقی و تصادفی نیست، بلکه هماهنگ و هم جهت با سایر ابعاد رشد انسان صورت می گیرد. همان گونه که بهبود شرایط بهداشتی و تغذیه می تواند بر رشد جسمانی فرد مؤثر باشد، بهبود شرایط محیطی که کودک در آن زندگی می کند نیز امکان رشد ذهنی و هوشی کودک را فراهم می کند. متأسفانه در بسیاری از موارد مشاهده می شود که محیط های خاص کودکان بدون توجه به نیازهای واقعی آنان و صرفاً بر اساس تجربیات، سلائق و استنباط شخصی طراحان صورت می گیرد. این امر باعث می شود فضا منطبق با واقعیت نیازهای کودکان شکل نگیرد. از سوی دیگر امروزه بیشتر بوستان های شهری و محلی علیرغم نیاز ویژه کودکان، برای بزرگسالان طراحی می شوند (مظفر، ۱۳۸۶: 60). در دهه حاضر شاهد تغییرات نگران کننده ای دیگر در سطح جهانی در عادات روزانه کودکان هستیم؛ کودکان کم تر در بازی و فعالیت های آزاد در فضاهای باز یا فضاهای عمومی شرکت می کنند و اکثر اوقات خود را در خانه، کلاس های فوق برنامه و تحت نظارت مستقیم والدین سپری می کنند. این تغییر در شیوه زیست کودکان امروز ایران که همگام با تحولات جهانی در حال وقوع است، باعث پدید آمدن رویکرد جدیدی در سطح بین الملل تحت عنوان «دوران کودکی مدرن» شده است (Jones, 2002: 17). بیش از نیمی از کودکان جوامع صنعتی، در شهرهایی زندگی می کنند که در تطابق با شرایط فیزیکی و روان شناختی آن ها نیست و کشورهای در حال توسعه (از جمله ایران) نیز با سرعت در این مسیر در حال حرکت هستند. مهم ترین پیامد منفی این گونه رشد کودکان در شهرهای کنونی این است که نمی توان از این کودکان انتظار انسان هایی جسور، خلاق و کنجکاو را داشت. کودکانی که در محیط هایی با کیفیت پایین از نظر تحرک، انعطاف پذیری و فعالیت آزاد زندگی می کنند، به تدریج تبدیل به «مصرف کننده» افکار خواهند شد. نه «تولیدکننده». به نظر می رسد در مورد کودکان نیز همان اشتباه تولید هوش مصنوعی را مجدداً مرتکب شده ایم: اگرچه آنها قادر به ایجاد ارتباط هستند، ولی چیزی برای گفتن ندارند (منصوری، و قره بیگلو، ۱۳۹۰: ۶۴).

خلاقیت

خلاقیت عبارت است از قدرت ایجاد چیزی نو و یا ابداع عقیده ای که قبلاً وجود نداشته است. گیلفورد خلاقیت را توانایی فکری دانسته است و تفکر خلاق را که منجر به خلاقیت می شود یکی از انواع تفکر (تفکر اگر) می داند، وی معتقد است در این نوع تفکر، اطلاعات به صورتی که ارتباطی به مطالب گذشته داشته باشند، شناخته شده و محصولی جدید ایجاد می کنند (Guilford, 1950, 5).

آماویل صاحب نظر خلاقیت و استاد دانشگاه، در تعریف خلاقیت بر مواردی چون سطوح خلاقیت و محیط تأکید دارد. بدین معنی که خلاقیت عبارت است از تولید ایده های نو و ارزشمند توسط یک فرد یا گروه کوچکی از افراد که با هم کار می کنند (Amabile, 1979: 221-233).

تخیل نوعی تفکر آزاد است که ضمن آن ذهن فرد متوجه حل یک مسئله واقعی، به گونه ای که در عالم خارج وجود دارد، نمی شود. با بهره گیری از تخیل که خمیرمایه خلاقیت است، دنیایی بزرگ و پهن‌تر در مقابل چشمان کودک گشوده می شود و او قادر می گردد آزادانه خیال پردازی کند. خلاقیت شکلی از تخیل کنترل شده است که به نوعی ابداع و نوآوری منجر می شود (افروز، ۱۳۷۱).

بسیاری از والدین خیال پردازی و خیال بافی کودکان را نشانه نبود سلامت روانی می دانند که باید از بین برود. خیال بافی هایی همچون بازی در نقش خیالی، گفتن داستانهای تخیلی و کشیدن تصاویر غیر معقول را باید از جمله جنبه های طبیعی تفکر کودک تلقی کرد (کاکیا، ۱۳۸۳: ۳۶).

جدول شماره یک: فاکتورهای فردی و محیطی موثر بر خلاقیت (منبع: نگارنده)

متغیر وابسته		متغیر مستقل
خلاقیت	محرك های اصلی خلاقیت عوامل محیطی (environmental)	عوامل برانگیزاننده موثر بر ارتقای خلاقیت
		تحریک کنندگی عناصر طبیعی
		شکل و وسعت فضاها (شکل، اندازه، عملکرد)
		انعطاف پذیری عملکردها
		نقش تزئینات در فضا
		رنگ
عوامل انسانی (social)	عوامل انسانی (social)	مواد و مصالح
		استفاده از آثار کودکان
		خیال پردازی
		بازی و مشارکت
		کنجکاو

محیط خلاق پرور

با توجه به نظر صاحب‌نظران حوزه ی روانشناسی و تعلیم و تربیت کودک، عوامل موثر بر خلاقیت در کودکان از طریق زیر پرورش می یابد:

-تحریک حس کنجکاوی کودک

-بارور کردن تخیلات کودک

-پرورش شجاعت و ریسک پذیری، استقلال و اعتماد به نفس در کودک

-فراهم کردن آزادی فکر و عمل و امنیت جانی و روانی برای کودک

-بهره مند کردن کودک از احترام

-دراختیار گذاشتن فرصت های متعدد و متنوعی برای کسب تجارت واقعی.

- ارزش قائل شدن برای خلاقیت.

کودکان به طور طبیعی کنجکاو هستند و در تلاش برای دانستن و فهمیدن این جهان، خودانگیخته و مشتاقانه به کند و کاو می پردازند (شولتز، ۱۳۶۲).

حس کنجکاوی کودک در محیطی تحریک می شود که در آن عناصری جدید، عجیب، نا متجانس و یا رازآمیز وجود داشته باشد و اصطلاحاً امکان کشف فضا را برای کودک فراهم کند (Arnone, 2003).

تاثیر محیط های ساخته شده بر خلاقیت کودک

از دیدگاه اجتماعی فرهنگی خلاقیت به آنچه که بستر خوانده می شود نیز نیاز دارد. بدیهی است که هر فعل عملکردی مفاهیم فضایی مخصوص به خود را دارد (نوبرگ شولتز، ۱۳۵۳: ۴). پذیرش این نکته فضا را به عنصری پویا مبدل می سازد که گویی همه چیز در آن برای اولین بار تجربه می شود و قابلیت گسترش هرگونه اداراکی را داراست، تا بتواند مخاطب را با محیط درگیر سازد. این نقش پویا به مخاطب فضا احساس احترام به خود می دهد و فرصتی در اختیارش می گذارد تا از تمام قابلیت هایش استفاده کند (عارف نظری، ۱۳۸۸: ۲).

بنابراین طراحی فضاها و محیط مناسب، از عوامل بسیار مهمی است که در رشد خلاقیت کودکان موثر می باشد. محیط معماری که در اینجا منظور از محیط ساخته شده می باشد، از سطوحی از مواد و مصالح با مایه های رنگی، بافت ها، روشنایی و درجات شفافیت مختلف و فضاهای بین آنها تشکیل می شود. این عوامل معیارهای اساسی طراحی اند. محیط ساخته شده، مجموعه ای از انطباق پذیری هاست که انسان با محیط های جغرافیایی و فرهنگی ایجاد می کند. ساماندهی محیط، روابط متقابل مردم و محیط جغرافیایی را تحت تاثیر قرار می دهد و ضمن اینکه گرما و نرو، صوت و بو و تماس های مکانیکی فرد را تغییر می دهد، تاحدودی نیز از تغییرات محیط های اجتماعی و فرهنگی مردم تاثیر می گیرد (لنگ، ۱۳۸۳: ۹۳).

آمابیل و همکارش (۱۹۸۸) در مصاحبه هایی که با ۱۲۰ دانشمند در ۲۰ رشته ی مختلف داشته اند به این نتیجه رسیدند که عوامل محیطی در رشد خلاقیت برتری دارند. آمابیل می گوید: این یافته ها اهمیت اکلوژی را نشان می دهد و این که محیط عامل برجسته تری از مسائل فردی است. این بدین معنی نیست که نیروی بیرونی مهمتر از خود شخص است. مطمئناً عوامل شخصی تاثیر زیادی در خلاقیت دارند، اما نکته ی مهم این است که سهم محیط بسیار متغیر تر است. یعنی عوامل اجتماعی را نسبت به ویژگی ها و تواناییها، راحت تر می توان تغییر داد (حسینی، ۱۳۸۱: ۳۱-۳۲).

بنابراین نقش محیط را در شکل گیری شخصیت فرد از همان ابتدای کودکی نمی توان نادیده انگاشت. در سال (۱۶۹۰) لاک چنین گفت که کودکان به طور ذاتی نه خوب و نه بد هستند، به طور ذاتی آنان هیچ چیز نیستند. به گفته ی لاک ذهن کودک در ابتدا یک لوح نانوشته است، یک صفحه ی سفید و آنچه که بعدها به آن تبدیل می شود تقریباً به طور کامل نتیجه ی یادگیری و تجربه است (کرین، ۱۳۸۶: ۱۸).

اگر بتوان در محیط شرايطی را ایجاد کرد که حس کنجکاوی و تخیل در فرد، از طریق افزایش تحریکات محیطی، از همان ابتدای کودکی تحریک شود، به مقدار زیادی به روند رشد خلاقیت در فرد کمک می نماید. این شرایط می تواند محیط اطراف یک کودک را چه در فضای طبیعی و چه در محیط و فضای ساخته شده شامل شود.

محیط ساخته شده همچنین می تواند اثر متقابل را، از طریق فراهم کردن فرصت برای ارتباطات غیر رسمی اجتماعی با یکدیگر افزایش بدهد. در نتیجه محیط های ساخته شده که قدرت تخیل و کنجکاوی کودک را بر می انگیزند و دارای محرکات بیشتری می باشند، انگیزه را برای کشف و ابتکار در کودک بیدار می کنند و بر شکوفایی خلاقیت او اثر مثبت می گذارند.

آلتمن و مور در خصوص نیاز کشف فضا می گویند: نیاز به تحریک احساسات و لذت تجربه فضاهای جدید و مطبوع مربوط به کیفیت کشف فضاست. یافتن و کشف کردن انگیزه قوی است که سبب می گردد تا انسان ها به یک فضای جدید وارد شوند و جهت یافتن دیگر فضاها حرکت کنند. در دوران کودکی، کشف فعالیت مهمی است که سبب رشد فکری و رشد اجتماعی کودک می شود. قدرت تخیل کودک در محیط هایی که بتواند آن را کشف نماید نیز رشد بیشتری پیدا می کند. کودکان با استفاده از تخیلات و اشیای موجود در محیط هایی که خیلی ساده هستند و جایی برای کشف شدن ندارند محیط و فضای پیچیده ی خود را ایجاد می کنند (مظفر و همکاران، ۱۳۸۹: ۶۷).

جدول شماره دو: روانشناختی طراحی و برنامه ریزی برای فضاها و محوطه های مربوط به کودکان (منبع: نگارنده)

تعریف و قلمرو مفهومی	مولفه مورد نظر در مراتب روانشناسی رشد
ایجاد تنوع، سرزندگی در فضاها و محوطه های بازی باعث گسترش شادابی و روحیه ی نوجویی و کنجکاوی شده که از زمینه های بسط و انگیزش روحیه ی آفرینندگی کودکان می شود.	تنوع، سرزندگی، شادابی و ایجاد هیجان روحی و فکری
در حالی که آموزش رسمی در فضاهای بسته صرفاً بخشی از حواس کودک را فعال می کند، یادگیری فعال در محیط های بیرونی نسبت به محیط های بسته، تمام ابعاد رشد کودک را برمی انگیزد. در نگرش های نوین آموزشی تعلیم در فعل جستجو و کشف تفسیر می شود و لذا تلاش می شود تا دسترسی به فضای سبز گسترش یابد، به گونه ای که فضای باز نیز واجد کارکردی اساسی چون کلاس باشد. در چنین فضاهایی باید در عین ایجاد ایمنی، مراقبت نامحسوس کودکان نیز صورت گیرد.	تماس مستقیم با محیط های بیرونی سالم
احساس در خانه بودن و امنیت روانی کودک در زمره مواردی است که نیاز است تا کودکان نسبت به احساس تعلق و وابستگی در پرتو احساس امنیت به باروری و شکوفایی حس خلاقیت در خود راغب باشند.	حس تعلق و وابستگی به فضا

رابطه ی بین کیفیت محیطی و رشد کودک

توجه به کودکان و سلامت آنها، سلامت آینده اجتماع را تامین می کند. دوران کودکی بهترین زمینه را برای تعالی شخصیتی، تربیتی، میل بیشتر به زندگی جمعی و تشریک مساعی انسان مهیا میسازد. توجه به ایجاد محیطی مناسب برای رشد کودک و آشنایی با نیازها و سرشت فطری او، که در دوران کودکی به آن نیازمند است، زمینه درست رشد شخصیتی، آموزشی و تربیتی او را به عنوان نسل سالم فردا، فراهم می آورد. تامین حقوق کودکان، آنها را از تحریم حق خود و سرخوردگی های اجتماعی رهانیده و زمینه ساز ایجاد جامعه سالم آینده خواهد بود.

نادیده گرفتن نیازهای کودکان در ساختن فضای شهری، منجر به حذف کودکان از مفهوم عموم مردم در لذت بردن از فضای باز برای انجام فعالیت‌هایشان شده است. رابطه میان محیط‌های مصنوع، هویت فردی کودک، احترام به خود و عملکرد تحصیلی، از جمله عوامل موثر در رشد کودکان است. اگر کودکان مسیر رشد خود را به درستی آغاز کنند، در آینده با مشکلات کم‌تری مواجه خواهند شد.

یافته‌ها

به طور کلی فضاها باید شامل: فضاهای طبیعی، فضاهای باز، فضاهای راه، فضایی برای ماجراجویی، فضایی برای مخفی شدن و شامل ساختارهای بازی باشد. در جدول شماره ۳، معیارهای طراحی فضای داخلی مرتبط با کودک در جهت افزایش خلاقیت و در نتیجه بهبود رشد کودک بیان شده است. با توجه به لزوم ارتباط کودک با طبیعت پیرامون، در جدول شماره ۴، معیارهای طراحی محیطی فضای باز جهت افزایش خلاقیت و بهبود روند رشد او مطرح شده است.

جدول شماره سه: معیارهای طراحی فضای داخلی در جهت افزایش خلاقیت در کودکان (منبع: نگارنده)

عوامل موثر بر خلاقیت	معیارهای طراحی فضای داخلی
بازی	استفاده از عناصر قابل تغییر در جداره و کف انعطاف پذیری فضاها در حدی که موجب برهم زدن نظم مجموعه نگردد. مشارکت کودکان در تغییر فضا چون نقاشی روی دیوار، تغییر مبلمان و ... استفاده از آثار کودکان، همچنین آثار هنرمندان برجسته در تزئین فضاها. طراحی فضاها به گونه‌ای که مانع حرکت و جابجایی کودکان نشود. فضاهای بزرگ برای فعالیت‌های پرتحرک
کنجکاوی	دید از یک فضا به فضای دیگر با استفاده از بازشو در جداره یا کف. طراحی فضاهایی که تعاملات اجتماعی را افزایش دهد. استفاده از تحریک‌کنندگی عناصر طبیعی استفاده از شیشه‌های رنگی تنوع و پیچیدگی قابل قبول. توجه به جزئیات. استفاده از رنگ‌های گوناگون. استفاده از مصالح با بافت‌های مختلف استفاده از پله و رمپ در کنار هم
تخیل	بهره‌گیری از عناصر طبیعی موجود در سایت (درختان، آب، نور طبیعی و ...) طراحی فضاها به گونه‌ای که به کودکان تا جای ممکن حق انتخاب دهیم. ایجاد چشم‌انداز به طبیعت در کل پروژه. ترکیب فضاهای باز و بسته. ایجاد فضاهایی که بتوان آن را کشف کرد. ایجاد تضاد و کنتراست در حد قابل قبول. دنجی و خلوت و ساکت بودن فضا (فضاهای کوچک برای خلوت‌گزینی) ایجاد انسجام، خوانایی، رمز و راز پیچیدگی

جدول شماره چهار: معیارهای طراحی فضای خارجی در جهت افزایش خلاقیت در کودکان (منبع: نگارنده)

عوامل موثر بر خلاقیت	معیارهای طراحی فضای داخلی
بازی	ارتباط با طبیعت استفاده از پله و رمپ در کنار هم استفاده از پشت بام برای بازی و حرکت و دید به اطراف
کنجکاوی	ارتباط با طبیعت استفاده از پله و رمپ در کنار هم استفاده از پشت بام برای بازی و حرکت و دید به اطراف استفاده از عناصر طبیعی چون آب به صورت های مختلف
تخیل	ارتباط با طبیعت استفاده از گیاهانی که سایه به وجود می آورند. استفاده از بوته ها برای مخفی شدن ایجاد فضاها با کیفیت های مختلف

بحث و نتیجه گیری

با توجه به بررسی های انجام شده در این پژوهش به نظر می رسد شناخت و درک نیازها و انتظارات کودکان و تلاش در جهت طراحی دقیق فضاهای مرتبط با کودکان، از جمله: اتاق کودک در منزل، کلیه فضاهای مهدکودک و حتی فضاهای شهری نظیر پارک ها، بطوریکه مطابق با نیازهایشان باشد موجب بهبود کیفیت زندگی کودکان و افزایش قوه خلاقیت ایشان می گردد. با خلق فضای مطلوب برای زندگی کودک اعم از فضای داخلی یا خارجی، می توان ذهن های خلاق آنان را پرورش داد. در جامعه کنونی کودک نباید شنونده محض باشد، باید بتواند خود تجربه کند و با تمام حواس خود محیط را درک کنند. کودک در فضاهایی که صلبیت دارند و محصور در خود هستند، امکان پرورش اجتماعی مطلوب را ندارند و امکان بروز خلاقیت وجود نخواهد داشت. خلاقیت به عنوان یک توانایی تحت تاثیر عوامل مختلف فردی و محیطی است. بنابراین کودک برای بروز استعدادهایش نیازمند محیطی است که بتواند با آن ارتباط ایجاد کرده، خودش را بشناسد و به خواسته هایش دست یابد. مهمترین عوامل فردی و محیطی موثر بر خلاقیت کودکان به شرح زیر است:

تحریک حس کنجکاوی کودک

بارور کردن تخیلات کودک

پرورش شجاعت و ریسک پذیری، استقلال و اعتماد به نفس در کودک

فراهم کردن آزادی فکر و عمل و امنیت جانی و روانی برای کودک

در اختیار گذاشتن فرصت های متعدد و متنوع برای کسب تجارب واقعی

ارزش قائل شدن برای خلاقیت

امید است راهکارهای ارائه شده در این نوشتار در طراحی فضاهای مرتبط با کودکان موثر واقع گردد، تا زمینه شکوفایی هرچه بیشتر استعدادهای فرزندان ایران زمین فراهم گردد.

منابع

- سیف، ع. (۱۳۷۹)، "روانشناسی پرورشی و دانش‌شناسی یادگیری و آموزش"، انتشارات آگاه، تهران، ۳۶.
- ایزد پناه جهرمی، آ. (۱۳۸۳)، "کودک، بازی و شهر"، انتشارات سازمان شهرداریهای کشور، تهران، ۱۹.
- شفایی، م. و مدنی، ر. (۱۳۸۹)، "اصول طراحی فضاهای آموزشی کودکان بر اساس مدل خلاقیت"، نشریه علمی پژوهشی فناوری آموزش، سال چهارم، جلد ۴، شماره ۳، تهران، ۲۲۱.
- توماس، گلین، سیلک آنجله، (۱۳۸۷)، مقدمه ای بر روانشناسی نقاشی کودکان، با ترجمه محمد تقی فرامرزی، تهران: نشر دنیای نور.
- میرزا کوچک خوشنویس، احمد، توحیدی، محبوبه، (۱۳۹۳)، "پیمایشی در بررسی چگونگی فضای کالبدی مدارس در پاسخ به نیازهای آموزشی دانش‌آموزان با توجه به جهان‌تغییرات"، همایش ملی نظریه‌های نوین در معماری و شهرسازی.
- مذهب، بهاره، سهیلی، جمال‌الدین، "ارتقای رشد کودک در فضاهای بازی از نظر اسلام"، همایش ملی نظریه‌های نوین در معماری و شهرسازی، ۱۳۹۳، ۱.
- منصوری، سیدامیر، "چیستی منظر شهری (بررسی تاریخی تحولات مفهومی منظر شهری در ایران)"، ماهنامه منظر، شماره ۹، ۱۳۸۹، ۳۲.
- Chawla L., Editors' NOTE, children's Environments, Vol.11, No.3, 1994.
- Morre, R. Countering children's sedentary lifestyles by design, Natural Learning Initiative, 2004.
- Hart R. and Raver A., Tutored by the Great Outdoors at a Southern Pines Playground, New York Times, 1999.
- Brooks D., On Paradise Drive: How We Live Now (and Always Have) in the Future Tenso, New York, Simon & Schuster, 2004 pp.142-143
- مظفر، فرهنگ، حسینی، باقر، باقری، محمد، عظمتی، حمیدرضا، "نقش فضاهای باز محله در رشد و خلاقیت کودکان"، ۱۳۸۶، صفحات ۶۵، ۷۰.
- قائم‌علی، علی، "خانواده و نیازهای کودکان"، تهران، انتشارات امیری، ۱۳۷۰.
- منصوری، امیر، قره بیگلو، مینو، "کیفیت فضای باز شهری در تعامل با کودکان"، فصلنامه علمی-پژوهشی، ۱۳۹۰، ۶۴.
- پرینگل، میاکلمز، "نیازهای کودکان: دورنمای فردی"، ترجمه نیره ایجادی و جواد شافعی مقدم، تهران، انتشارات رشد، ۱۳۸۶.
- شاطریان، رضا، "طراحی و معماری فضاهای آموزشی"، انتشارات سیمای دانش، تهران، ۱۳۸۷، ۴۸.
- مهدی نژاد، جمال‌الدین، و دیگران، "تأثیر محیط‌های بازی طبیعی در رشد کیفی آموزش کودکان"، نشریه علمی پژوهشی فناوری آموزش، ۱۳۹۱، ۲۹۷.
- Shieh E., Responsive urban Environment for children, case study, Tehran, Shahr publication, 2006
- Li L.H., Value of stigma – impact of social housing on private neighborhood, The Appraisal Journal, Vol.3, 2005, pp.305-317
- Jones, Owain (2002), "Naturally Not: Childhood, the ur-ban and Romanticism", Journal of Human Ecology Review. Vol: 9 No: 2, 17-30
- Guilford, J.P. (1950). Creativity in American Psychologist, 5.
- Amabile, T.M. (1979). Effects of external evaluation on artistic creativity. Journal of Personality and Social Psychology. v.37, 221-233.
- افروز، غلامعلی، (۱۳۷۱) "مباحثی در روان‌شناسی و تربیت کودکان و نوجوانان"، تهران، انتشارات انجمن اولیا و مربیان.
- کاکیا، لیدا، (۱۳۸۳)، "موانع خلاقیت"، ماهنامه تربیت، شماره ۴، تهران، انتشارات تربیت.
- حسینی، افضل‌السادات، (۱۳۷۶)، "تحلیل ماهیت خلاقیت و شیوه‌های پرورش آن (رساله دکتری)"، دانشگاه تربیت مدرس، تهران.
- شولتز، دوآن، (۱۳۶۲)، الگوهای شخصیتی سالم، روانشناسی کمال، ترجمه گیتی خوشدل، تهران: نشر نو.
- Arnone, Marilyn P, Using, (2003), Instructional Design Strategies to Foster Curiosity, ERIC Clearinghouse on Information and Technology Syracuse NY.
- نوربرگ شولتز، کریستیان، (۱۳۵۳)، هستی، فضا و معماری. با ترجمه محمد حسن حافظی، تهران: انتشارات کتابفروشی تهران.
- عارف نظری، فائزه، (۱۳۸۸)، تأثیر فضا بر خلاقیت (مجموعه فرهنگی - آموزشی کودک)، "پایان‌نامه برای دریافت درجه کارشناسی ارشد، گرایش معماری، دانشگاه آزاد اسلامی واحد تهران مرکز، استاد راهنما: دکتر کاوه بذرافکن، استاد مشاور: دکتر علی اکبر صارمی.

لنگ، جان، (۱۳۸۳)، آفرینش نظریه ی معماری، نقش علوم رفتاری در طراحی محیط، ترجمه علیرضا عینی فر، تهران: انتشارات دانشگاه تهران.

کرین، ویلیام سی، (۱۳۸۶)، پیشگامان روان شناسی رشد، با ترجمه فرید فدایی، تهران: انتشارات اطلاعات.

مظفر، فرهنگ، حسینی، سید باقر، باقری، محمد، عظمتی، حمیدرضا، (۱۳۸۹)، "نقش فضاهای باز محله در رشد و خلاقیت کودکان" نشریه ی باغ نظر، شماره ۸، ۵۹-۷۲.